

Miran Hladnik

Od Viženčarja do Zlatega zoba

Definicija in zgodovina planinskega leposlovja

Planinsko leposlovje je tisti del planinske literature, ki ga najdemo pod oznakami roman, povest, pripoved, pesem, drama ipd. Lotijo se ga stremeljivejši rutinizirani pisci, ki vedo, kako se takim rečem streže, in imajo zato status pisateljev, pesnikov ali dramatikov. Vrstne oznake roman, novela ipd. pomenijo tudi, da besedil ne smemo brati kot poročilo o realnih dogodkih in da so osebe, ljudje, kraji in dogajanje lahko popolnoma izmišljeni. Lahko, ne pa nujno.

Za planinsko leposlovje so v rabi tudi sinonimi, ki pa niso tako pogosti (redko bomo npr. naleteli na izraz *planinska beletristika*) ali pa pomenijo že kaj drugega. V slovenskem bibliografskem sistemu Cobiss so si izbrali termin *planinska književnost*, v časopisu so vse od leta 1905 dalje zapisovali izraz *planinsko slovstvo*, največ pa je bil v uporabi izraz *planinska literatura*. Vsi ti izrazi so širši od leposlovja in zajemajo še fotomono grafije, vodnike, priročnike, zemljevide itd., torej publikacije, ki z naslovnim izrazom nimajo dosti skupnega. Nekateri namesto pridevnika planinski raje posežejo po pridevniku gorniški (npr. Tone Stroj in v seriji člankov z naslovom Gorniška književnost v Sloveniji v *Planinskem vestniku* leta 1995). Besedna družina *gornik, gorniški, gornišstvo* se nanaša le na eno od oblik planinstva, tisto zahtevnejšo, ki je v sorodu z izrazi brezpoten, plezalski in alpinističen. Izrazi so torej ožji od tistih, ki jih družijo podstava *planin-*, in zato manj pogosti. Pridevnik planinski se prilega desetina predmetov (*planinski čevlji, planinski dom, planinski izlet, planinski med ...*), pridevnik gorniški pa je v tem smislu manj izrabiljen.

Razvajeni z internetom gremo za definicijo planinskega leposlovja najprej gledat tja. Sicer pa kam drugim niti ne moremo. Z izjemo leksikona *Slovenska književnost*, ki vsebuje geslo *alpska poskočnica* za kitično obliko in geslo *planinska povest* (prispeval ga je pisec tegale prispevka), tiskani literarni leksikoni in enciklopedije namreč ne poznajo nič takega, kar bi se začelo na planinski, gorniški ali alpinistični, ne v slovenščini ne v drugih jezikih. Na spletu se med zadetki na vrhu znajde wikipedijski gesli *planinska literatura* in *planinska povest*, ki so ju tja postavile študentke na ljubljanski slovenistiki. Slovenska gesla so primerno izhodišče za razgledovanje po podobnih pojavih v drugih jezikih. Začuda pa v drugih jezikih ni najti ustreznice tema dveh slovenskima pojmom. Najbolj smo se nadeja-

li naleteti nanje pri Nemcih, ki kulturno dominirajo v alpskem prostoru, vendar so se ti odločili popisati le planinski film (*Bergfilm*), ne pa morebiti *Berggeschichte, Bergerzählung, Bergdichtung* ali *Bergroman*, čeprav se z naštetimi podnaslovi ponaša na desetine knjig in so jih nekoč zapisovali celo v nemških časnikih na Slovenskem. Berg-Romane je tudi naslov trafikarske romaneskne serije. Številne planinske romane Gustava Renkerja ali Luisa Trenkerja so Nemci spravili kar pod širšo oznako *Heimatsroman*, kar v slovenščino prevajamo kot domačijski roman. Planinske romane zastonj iščemo v vseobsežnem seznamu 178 literarnih žanrov v angleški Wikipediji, kjer bi pričakovali nekaj takega kot *mountain story*. Odsotnost angleškega izraza je kriva, da ne najdemo morebitnih sorodnih izrazov v jezikih in literaturah, ki jih ne poznamo; svetla izjema so Poljaki s pojmom *literatura górska*.

Razgledovanje po svetu utrjuje vtis, da sta planinska literatura in znotraj nje planinsko leposlovje pojav, ki Slovencem pomeni več kot drugim narodom in spada torej med slovenske nacionalne posebnosti ali, če želimo biti nekoliko patetični, prispeva k slovenski nacionalni identiteti. Vtis je treba popraviti s podatkom, da seznam vseh slovenskih planinskih povesti, ki so paradni konj planinskega leposlovja, obsega komaj 40 naslovov, kar je za nacijo, ki se rada predstavlja kot literarna in alpska hkrati, precej skromno. Ker se z gorami pogosteje kot v literaturi srečujemo v filmu, bi morali v definicijo planinskih žanrov vključiti tudi izkušnjo s tem medijem. Nenazadnje sta se v alpskem prostoru planinsko pripovedništvo in planinski film v tridesetih letih 20. stoletja razcvetela vzporedno: scenarij za prvi slovenski celovečerni film *V kraljestvu Zlatoroga* (1931) je napisal pisatelj Juš Kozak, za drugega, *Triglavske strmine* (1932), pa pisatelj Janez Jalen.

Termina planinsko leposlovje iz ust bralcev ne bomo pogosto slišali, zapisujejo ga le literarni zgodovinarji in

Slavko Pengov, ilustracija v knjigi Janeza Gregorina *Blagoslov gora* (1944), str. 225.

kritiki. Pojavljal se je raztreseno od 1930. let dalje. Bolj kot ta zbirni pojem so bila v rabi imena za konkretne leposlovne vrste: najpogostejša je bila planinska pesem, sledijo planinska povest, planinski roman, planinska zgodba in alpinistični roman.

Planinskih pesmi, zlasti tistih iz pesmaric (tu se nahajajo v družbi jamarških, mladinskih, narodnih, partizanskih, uporniških, taborniških), je veliko, izvernih in samostojno izdanih planinskih pesniških zbirk pa manj, pa še te niso vse slovenske. 1876 se je nemški pesnik Rudolf Baumbach, ki je tedaj bival v Trstu, navdušil nad bajko, ki jo je v nemščini nekaj let prej objavil Dragotin Dežman, in jo prepesnil v alpsko sago (*Alpensage*) oz. planinski ep, ki ga je naslovil kar s slovenskim imenom *Zlatorog*. Doživel je nesluten uspeh, desetine ponatisov z visokimi nakladami. V spremni besedi so razložene take slovenske folklorne posebnosti, kot so škrt Čatež, Peter Klepec, Kralj Matjaž, Rojenice, in gorske lokacije kot Triglav in Komna.

Napaberkujmo nekaj novejših planinskih pesniških knjig. 1991 so iz zapuščine Josipa Vandota natisnili »gorsko romanco« *Bele noči*, iz 1993 je knjiga *Človek, gora, poezija*. 2002 so v samozaložbi izšle *Pesmi gora* Zvonka Čemažarja, ki je že zdavnaj prej z besedili opremil ansambel Slavka Avsenika. 1998 je ob 50-letnici avtorja Franca Černigoja izšel antologijski izbor pod naslovom *Gora in pesem*. Mojca Luštrek je svoje pesmi zbrala pod naslovom *Gora je moja muza* (2009). Zadnja planinska pesniška knjiga je *Mladost v objemu gora* (2016) leta 1982 preminule Tamare Likar.

Dramatike s planinsko tematiko je za vzorec, spet naštevamo le tisto, kar se je mimogrede ujelo pri poizvedovanju po katalogu. 1943 je v argentinskem glasilu D. K. D. *Ljudski oder* izšla drama v petih dejanjih *Planinska roža*. Napisal jo je Ivan oz. Jan Kacin in ji dal podnaslov *Iz življenja slovenskega ljudstva pod fašistično Italijo*. Uspešno izvedbo je doživela drama Andreja Skubica *Pavla nad prepadom* (2013), ki je tematizirala življenje alpinistke Pavle Jesih. Dramatika je nasploh najslabše zastopana literarna zvrst: nenavadno, če pomislimo, da se je z Linhartovo dramatiklo slovenska posvetna književnost pravzaprav začela.

S časom se je predstava o planinskosti spreminjala. V 19. stoletju je bilo dovolj, da se je meščan odpravil do kmetije v sredogorju, pa je pripoved že dobila planinsko oznako. Tavčar je serijo kratkih kmečkih pripovedi značilno naslovil *Med gorami: Slike iz loškega pogorja* (1876–1888). V povesti Antona Kodra *V gorskem zakotju* (1883) hribov ni niti za kuliso, nekaj več je skal, pašnikov, svežega planinskega zraka, sotesk in slapov v *Planinski idili* Pavline Pajkove (1895). Za Tavčarjeva zaljubljena junaka Janeza in Meto v *Cvetju v jeseni* (1917) je bil pravi planinski podvig že vzpon na Blegoš.

In napotita se dalje. Polje in travniki so za njima ostajali. Vedno dalje prihajata v gorovje. Že sta prišla pod vznožje visoke planine. Kamen nad kamnom, skala nad skalo je tam stala nakopičena; iz njih bujno poganjajo divje rastline in planinske cvetlice.

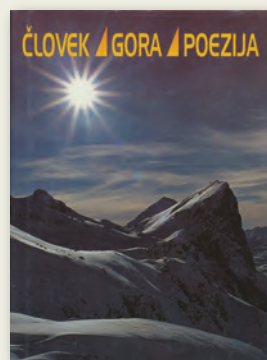
Po tem kamenju so skakale kože prijazno meketaje, plašne, radovedne oči upiraje na prišleca. Skalnati velikan nad njuno glavo se je zdel, kakor bi se hotel vsak trenotek porušiti. Po zrakovju šumi, drvi votlo grmenje padajočega slapa, ki se nenadoma prikaže njunim očem.

Veránič obstane začaran od tega prizora. Željnega očesa se ozira na vse strani, naposled je koprneč ustavi na deroči slap.

»Ah, kako divje-romantično!« vzklikne. »Kako se ta prizor prilega moji duši!«

»Moji pa ne«, odvrne Hilarij. »Moja duša hrepeni po miru, po sreči, a ta soteska nas nehoté spominja viharjev življenja. Mraz mi vselej prehaja dušo, ko hodim tod mimo. Da si jo pa človek res enkrat ogleda, je res vredno, ker je silno zanimiva. Zdaj pa pojdiva dalje«, sili v Verániča, ker ga njegova slastna, hrepenéča zamaknjenost v peneče se vodovje vznemirja. »V desetih minutah dospéva do odprte ravnine, iz koje bova imela najlepši razgled na vse planine okrog. Kanin, Triglav, Mangart se nama bodo dozdevali tako blizu, kakor bi se dali z roko doseči.«

Pavlina Pajk, *PLANINSKA IDILI*, 1895

Planinska povest se je začela s prevedenimi in prirejenimi krajšimi pripovedmi lovske narave, npr. *Sprava* (1859), *Cipsarjeva družina ali cesar Maksimilian na Martinjipeči* (1861). Celotna planinska literatura je naklonjena krajšim formam. Raste namreč iz močnega enkratnega planinskega doživetja, ki kliče po jedrnatih oblikah ubeseditve, kakršne so doživljajski spis, pesem, kratka pripoved. Izvirne kratke planinske pripovedi je v celovski reviji *Kres* leta 1881 in 1882 objavljala Matej Tonejec iz Gorij, ki se je podpisoval s psevdonimom Samostal (*Planšarica in pastir, Straža pri ovcah, Večerni pogovori v gorskeji koči*).

Prva nekoliko daljša planinska povest je *Viženčar* izpod peresa Antona Kodra, izšla je v istem časopisu leta

1881. Premožni kmet Viženčar izpod Kravca pošlje v vojsko edinega sina Jančeta, ker mu je napoti pri snubljenju osemnajstletne rejenke Cilje, zapuščenega ciganskega otroka. Cilja ljubi Jančeta, zato njegovega šestdesetletnega očeta zavrne in obupana odide od hiše. Jančeta, ki se kot begunec skriva po planinah, iščejo vojaki, ki jih vodi sam Viženčar. Pride do spopada, v katerem Janče ustrelji vojaka, nevede pa rani tudi očeta. Cilja se vrne in streže ranjenemu Viženčarju, ki kmalu ozdravi, a je poslej ves spremenjen. Janče se še vedno skriva, Cilja pa gospodari na Vi-

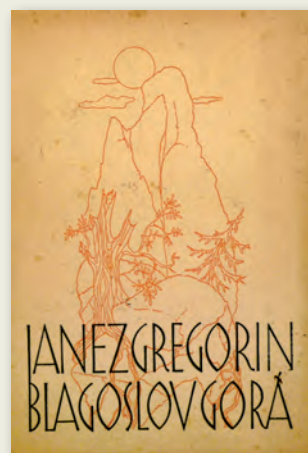
ženčah, ko pride na lov v Kamniško predgorje cesarski princ. Začasno ga naselijo pri mladi gospodinjici na Viženčah, kjer izve za dekličino žalostno usodo. Princ se na lovu ponesreči in gotove smrti ga reši pogumni Janče, za kar mu princ izprosi oprostitev vojaščine. Prestajanja zaporne kazni zaradi uboja vojaka pa reši Jančeta po dveh letih s pomilostitvijo novi cesar. Cilja in Janče se poročita. Stari Viženčar sreče mladih ne dočaka, saj se pri samotnem pohajkovanju po planinskih gozdovih smrtno ponesreči; po vsej verjetnosti je napravil samomor.

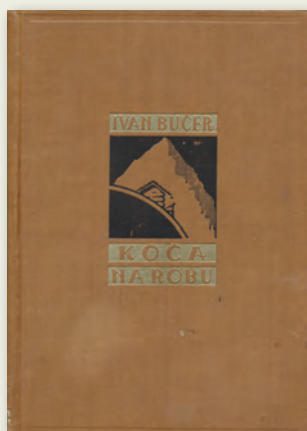
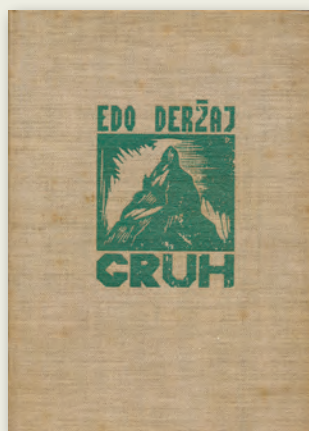
Planinske povesti so se spočetka nahajale v okviru nadrednega žanra kmečke povesti. Tja so spadale zato, ker so se dogajale med planšarji na gorskem pašniku,

med divjimi lovci in tihotapci v pečinah, redkeje med gozdarji. V dolgi prozi stoji na začetku Mencingerjeva *Moja hoja na Triglav* (1897). Blagovna znamka kmečke planinske povesti je Janez Jalen (*Ovčar Marko*, 1929, *Cvetkova Cilka*, 1938, *Trop brez zvoncev*, 1941), sem spadata še Juš Kozak z *Belim macesnom* (1926) in Slavko Savinšek s tihotapsko povestjo *V goliških plazovih: Povest z gorenjskih planin oziroma Izpod Golice*, kakor jo je preimenoval za knjižni ponatis leta 1928. Digitalizacija časnikov pri Digitalni knjižnici Slovenije in vpisovanje leposlovja iz njih na Wikivir sta nedavno tega pozabo rešila dolgo pripoved *Planinci* Gustava Strniše (očeta pesnika Gregorja Strniše), ki je skozi celo leto 1931 izhajala v časopisu *Domovina* in z njo podaljšujemo poznani seznam slovenske planinske proze.

Ko so se med glavnimi osebami pojavili plezalci in smučarji, je planinska povest izpod okrilja kmečke povesti prestopila pod streho športnega romana. Plezalsko ali alpinistično pripoved, ki se raje ponaša z vrstno oznako roman kot povest, so pisali Ivan Bučer (*Čez steno*, 1934, *Koča na Robu*, 1941), Edo Deržaj (*Pod Špički*, 1940), Boris Režek (*Svet med Grintovci*, 1938 – ocenjevalec knjigo označuje kot »filmski, revijski roman«), Janez Gregorin (*Blagoslov gora: Smrt, Pot v meglo, Trije možje v snegu*, 1944), Anton Ingolič (*Pretrgana naveza*, 1971).

Planinsko pripovedništvo se rado spogleduje z drugimi žanri. Janko Mlakar (*Kako je Trebušnik hodil na Triglav*, 1907) in Edo Deržaj (*Gruh*, 1937) sta posrečeno družila planinsko tematiko s humorjem. Stanko Lapuh je pisal živalske planinske pripovedi (*Črni svatje*, 1940). Tone Svetina je povezal lovsko, partizansko in plezalsko snov (slikanica *Lovčeva hči*, 1957, *Orlovo gnezdo: Ugaslo ognjišče, Oblak nad prepadom, Špikova sled*, 1963, *Stena*, 1973), naravna je zveza planinske tematike z bukoliko (pastirsko literaturo) oziroma idilo. Zaradi žanrskega mešanja ali žanrske hibridnosti, kot se temu bolj modro reče, smo pri označevanju velikokrat v zadregi in oklevamo: gre za planinsko pripoved ali morda le za pokrajinsko (gorenjsko) povest, za domovinsko, idilično, lovsko, kriminalno, tihotapsko, živalsko, biografsko, humoristično pripoved? Najpravičnejše bo, če bralcu za

orientacijo zapišemo vse žanre, ki v besedilu sodelujejo. Žanrske kombinacije še zdaleč niso izčrpane, dovolj prostora je npr. še za zgodovinsko, erotično, znanstvenofantastično planinsko povest.

Najplodnejši pisec sodobnega planinskega oz. alpinističnega romana je Dušan Jelinčič (*Zvezdne noči*, 1990, *Biseri pod snegom*, 1992, *Budovo oko*, 1998, *Kam gre veter; ko ne piha*, 2007), ki je z *Umorom pod K2* (2000) združil planinsko in kriminalno tematiko; blede se ta kombinacija nakazuje že v romanu *Nazaj več ne gremo*, ki ga je za časopis *Domoljub* 1941/1942 napisal psevdonimni avtor Jože Razor. Zaključimo za zdaj seznam takih pripovedi z imeni Ante Mahkota, Igor Škamperle, Tadej Golob, Vladimir Habjan, Dušan Škodič; doživljajska in refleksivna proza naj ostaneta za kdaj drugič.

Planinska pripoved je odprta povezavam z drugimi mediji. Poleg naravne zveze planinske pripovedi s filmom, ki jo lepo ilustrirajo Vandotovi Kekci, sta tu še fotografija in glasba, za slednjo so spet dokaz ponarodele Kekčeve pesmi. V mladinski literaturi se žanr rad družijo s pravljicnim (ponovno je za zgled Kekec), sicer pa še s potopisjem, spomini, meditativno in refleksivno literaturo ter reportažo.

Kolikšen del besedila se mora dogajati v gorah, da mu smemo dati oznako planinski? Nobenega merila nimamo, rečemo lahko le, da mora biti delež planinske tematike razpoznaven. To je pravzaprav edini žanrski pogoj, ki ga mora izpolnjevati planinsko leposlov-

je. Vse drugo je značilno samo za posamezno obdobje, za posameznega avtorja, za posamezno literarno vrsto, za specifični prostor. Med manj obvezna žanrska pričakovanja spada: da planinske povesti vsebujejo ljubezenski trikotnik gora-plezalec-ženska, da je glavna oseba samotarski čudak (Josip Vandot, *Prerok Muzelj*, 1939), da so hribi prostor sproščanja socialnih napetosti, nekakšen rezervat karnevalskega obnašanja (s tem v skladu je pregovor, da je nad 1000 metri vse dovoljeno), da gora nadomešča junaku žensko, da je ženska za nagrado tekmece v planinskih podvigih ipd.

Žanr planinske povesti se je zdel v 19. stoletju nevaren vzpostavljaju in emancipaciji slovenstva. Ker se je dogajala na nacionalni meji, na stiku z dominantnimi germanskimi in romanskimi sosedi, je identitetno središče pomikala preveč proti severozahodu in ga oddaljevala od varnega slovanskega genskega zaledja na jugovzhodu. Slovenstvo je planinska povest utrjevala tako, da je neslovencem pripisovala negativne pripovedne vloge, pač v zameno za negativne vloge, ki so jih Slovenci igrali v tujejezični planinski literaturi, npr. pri Josefu Friedrichu Perkonigu (*Blagoslov gora*, 1928) ali Gustavu Renkerju (*Pet mož gradi pot*, 1936). K nacionalnemu utrjevanju so prispevale leposlovne podobe legendarnih planinskih osebnosti. Med njimi je bil nemara najpopularnejši filozof in tragično preminuli plezalec Klement Jug (1898–1924). Vladimir Bartol se je v pripovedi *Zadnji večer* (1935) vživljal v razloge za njegov padec, o njem je pisal Alojz Rebula (*Skrivnost severne stene*, 1948; *Dr. Klement Jug 1898–1924*, 1995), Alojza Gradnika je navdihnil za pesem *Zadnja stena* (1954), Tone Svetina ga omenja v *Steni*, Dragu Jančarju je zašel v naslov drame *Klementov padec* (1988), Dušan Jelinčič je napisal *Legendo strastnega Klementa, ki je hlatal po popolnosti* (1998). ●

Planinsko leposlovje slovenskih avtorjev, ki so umrli pred več kot sedemdesetimi leti, si povečini lahko preberemo na prostodostopnem spletišču Wikivir:

